

Lochem? Een andere herinnering uit de bezettingstijd bracht het vermoedelijke antwoord. Het speelde ook al in het jaar 1944. Met m'n vriend Wim Rhebergen ging ik tegen de avond nog even Lochem in, via de Westerwal richting Nieuwstad. Welke dag is me ontschoten. Bij het Joodse schooltje iets voorbij de Synagoge stond een lichte Duitse vrachtauto. De deur van het schooltje stond open. Nieuwsgierig als we waren, slopen we naar binnen. We keken onze ogen uit, want de school was volgestouwd met munitie, o.a. handgranaten, pantservuisten, kogels, enz. We stonden overigens gauw weer buiten. Enkele Duitsers die met kisten aan het sjouwen waren hadden ons in de gaten. Dat was dus snel weggevoerd. Wat we toen gezien hadden, heb ik in verband gebracht met het bombarderen in deze buurt. Café Bielderman lag hier namelijk vlak achter. De piloten hadden "gelukkig" hun doel gemist, de buurt was aan een ramp ontsnapt.

Onze bevrijding te Laren (Gld.)

K. Weenink

De onderstaande herinnering aan de bevrijding te Laren werd in 1946 opgeschreven door Karel Weenink, die in deze periode met zijn vrouw Nora inwoonde bij de familie Zwarts in Laren. Uiteindelijk kwam het verslag door erfenis in bezit van de familie Kelhout-Zwartz, die het aan het Land van Lochem ter beschikking stelde. Een boeiend verhaal over de laatste dagen van de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding in Laren.

Herinneringen aan de bevrijding

Weinigen zullen in streken als de onze, waardoor de oorlogswals rolde, niet weten hoe een brandend huis er van dichtbij uitziet en welk beeld het op afstand vertoont.

Van dichtbij ziet men het vuur min of meer geleidelijk om zich heen grijpen, stukken muur omvallen, plafonds neerstorten; in ieder geval wordt men gegrepen en in zekere zin geboeid door de fineses.

Een brand op afstand heeft één hoofdkenmerk, n.l. vuur, inderdaad nu weer oplaaierend dan weer afnemend, maar finesse ziet men niet. Aan deze beelden moet ik denken, nu ik, ongeveer een week na de bevrijding van Laren wil proberen onze belevenissen direct voorafgaande aan en tijdens onze "bruggenhoofdperiode", in mijn herinnering terug te roepen en op schrift te stellen.

Er werd een bruggenhoofd gevormd en uitgebreid. Twee aanvallen, ondernomen door Frans-Canadezen werden afgeslagen. De derde, waarbij meer Schots-Canadezen werden ingezet, slaagde.

Donderdag, 5 april 1945, 's middags om ± 14.30 uur was Laren van Duitsers gezuiverd. Dit was de brand op afstand. Wij hebben de brand van dichtbij gezien en fineses waren er in overvloed. Alleen de volgorde! Meestal weet men later nog waar het vuur ontstond, wat brandde, wat wonder boven wonder gespaard bleef, wat op het laatst toch nog moest ondergaan en wanneer er geen gevaar meer was

voor uitbreiding. Maar de juiste volgorde en zeker de juiste tijd de afzonderlijke feiten betreffende is men kwijt. Toch was er gelukkig een volgorde. Immers ik stel me voor, dat velen van ons vluchtclubje geestelijk geknakt, of totaal onverschillig geworden zouden zijn, indien alle grote spanningen ineens over ons zouden zijn uitgestort. Daarom wil ik trachten onze ervaringen, voor zover ik die ook zelf heb meegemaakt, in chronologische volgorde weer te geven.

Terug in Laren

Op vrijdag 23 maart beëindigde ik mijn laatste controletocht en wel met een stevige trap van Den Ham, via Wierden, Goor en Markelo naar Laren. Die dag en ook de dag ervoor stonden er kennelijk dingen te gebeuren. Ontzaglijk veel vliegtuigen, hoofdzakelijk bommenwerpers torsten hun lugubere last naar Duitsland en bombardeerden en passant doelen in Oost-Nederland, o.a. Doetinchem, Varsseveld, Rijsen, Nijverdal, Goor, enz.

Toen ik thuis kwam, maakte ik tegen mijn huisgenoten de opmerking, dat ik het gevoel had, juist voor de bui binnen te zijn en inderdaad hoorden we de volgende dag, dat Generaal Montgomery met donderend geweld een viertal bruggenhoofden tussen Emmerik en Wezel had weten te forceren.

Naast de hoofdstrijd in Duitsland zelf, bleek met het melden van straatgevechten in Emmerik, dat een uitloper van plan was van het oosten uit onze Gelderse Achterhoek binnen te rukken, heel onaardig voor de Duitsers, die

een half jaar lang hadden getracht Nederlanders te doen zwoegen aan een West-Wall, o.a. een verdedigingsgordel van zogenaamde "Drei Minuten-Stellungen", ten oosten van de IJssel omvattende. De wildheid der geruchten, welke achteraf toch niet overdreven wild bleken te zijn geweest, hield gelijke tred met het opschuiven van het front. Nu ik niet meer op reis wilde gaan, besteedde ik mijn dagen zo nuttig en zo aangenaam mogelijk door mijn diensten aan te bieden bij mijn vrienden, de Haytinks op 't oude "Schoneveld"; daar kon ik hele dagen eggen, aardappels poten, paarden en vee verzorgen, enfin alle werkzaamheden verrichten, welke nodig zijn om de schoot van Moeder Aarde vruchtbaar te houden.

Duitsers aan de deur

De eerste tekenen van een min of meer overhaaste terugtocht van het Duitse leger kreeg ik persoonlijk op Goede Vrijdag te zien. 's Middags was ik even naar de Haytinks gegaan voor een genoeglijk praatje. Alleen Johanna en Gerrit waren thuis. Plotseling zagen we twee Duitsers het raam van de achterkeuken passeren en even later werd aan de deur geklopt. Gerrit ging door de waskamer naar buiten om ze te woord te staan. Toen het nog al lang duurde voor hij terugkwam rukte ik uit ter assistentie en nu bleek, dat de heren een paard kwamen vorderen, d.w.z. Gerrit moest 's avonds om 7 uur met paard en wagen voor de pastorie komen om 30 rugzakken op te laden en naar Goor te vervoeren. Stemde hij toe, dan moest hij zijn persoonsbewijs als zekerheidstelling meegeven, zo niet, dan moest hij zelf meegaan naar de Commandant.

Gerrit deed of hij er niets van begreep. Toen ik, zijn tolk, kwam opdagen, kon die politiek niet worden voortgezet en zaten we even met de handen in het haar. Gelukkig brachten de Tommies uitkomst. Er verschenen n.l. enige Engelse jagers, welke zich op de zij legden om het gezichtsveld op vijanden af te zoeken. De moffen, ca. 20 jaar, reageerden onmiddellijk en zochten dekking achter de waskamermuur.

Gerrit en ik kregen dus gelegenheid even ruggespraak te houden en we besloten mee te gaan naar de Commandant om te proberen Flora, welk paard begin april een veulen zou behoren te baren, vrij te houden, terwijl we Nellie, een 22-jarige van het Gelderse type, niet zouden noemen.

Toen het "luchtgevaar" geweken was, doken onze bezoekers weer op en ik legde hun uit, hoe wij het geval wilden behandelen. Vermoedelijk hadden zij opdracht gekregen in ieder geval en wel zo spoedig mogelijk met een persoonsbewijs terug te komen, want na mijn verhaal ging de wind meteen liggen. We hoefden vooreerst niet mee te gaan naar de Commandant. Ze zouden eerst proberen in de omgeving een ander slachtoffer te vinden en zouden, mocht dit niet lukken, voor 5 uur terug komen. De knapen waren nog niet buiten zicht toen Gerrit en ik al bezig waren de oude Nellie tot simulante als lijdster aan zware verkoudheid te degraderen door haar een paardendecken om te binden. Voor Flora moesten we maar op haar duidelijk zichtbare zwangerschap blijven bouwen.

Onder belofte, dat ik na 5 uur nog even zou komen informeren, ging ik om ± 4 uur weg voor het afleggen van een bezoek aan Johanna's ouders, de "Torenmans". Toen ik zo tegen half zes weer langs kwam, kon ik de verleiding niet weerstaan, Gerrit en Johanna even een angststuiptje te bezorgen. Het enige, dat daartoe nodig bleek te zijn, was een ferme roffel op de waskamerdeur, welke, na enig dralen een hevig ontstelde Johanna te voorschijn toverde. Haar opluchting en, na ons lachen die van Gerrit, waren groot. De Duitsers waren gelukkig weggebleven. Later bleek dat "Vonkert"'s Jan Eggink, een zwager van Gerrit, het slachtoffer was geworden.

Paardenvordering

De volgende morgen, dus van de zaterdag voor Pasen, was ik al vroeg bij de Haytinks. Na het drenken van paarden en vee werden Flora en Nellie voor de weidesleep gespannen om mols-

hopen en mest in de weiden in 't "Nieuwe" uit elkaar te trekken. Dat was voorlopig de laatste morgen, die zonder schokkende gebeurtenissen verliep. Toen een weide klaar was, liep het tegen twaalf uur. De sleep bestaande uit drie aan elkaar geklonken ijzeren ringen, heb ik toen bij de tweede weide afgekoppeld en met de losse paarden ging het toen huistoe voor de middagmaaltijd.

Nauwelijks waren we klaar met eten of er kwam weer een Duitse soldaat opdagen om paarden te vorderen. Gerrit vertelde hem, dat de paarden al door de Wehrmacht waren opgehaald, hetgeen eigenlijk ook waar was. De vorige dag hadden enige soldaten n.l. een paar door hen meegebrachte paarden in de weide gedaan; die waren nu even te voren weer opgehaald. De soldaat haalde het gelukkig niet in zijn moffenhersenen om de deel op te stappen en in de stallen te gaan kijken, maar verdween in de richting van "Wuestman".

Als de weerlicht hebben Gerrit en ik de paarden toen weer ingespannen. Via het roggeland en een achterpad zijn we naar 't "Nieuwe" gegaan, waar ik, prachtig verscho- len achter de bomen van de "Den-nendijk", weer aan het weideslepen ben gegaan. Tegen de tijd, dat ik klaar zou zijn, zou Gerrit komen waarschuwen of de kust veilig was. 't Was betrekkelijk goed weer, ik had van Gerrit nog wat eigenbouw in m'n tabaksdoos gekregen, twee paarden had ik aan de lijn; het leven was dus waard geleefd te worden. Om een uur of drie kwam Gerrit vertellen, dat de kust nog lang niet veilig was, aangezien de wegen naar het noorden vol waren van terugtrekkende Duitse auto's en, wat voor de paarden het gevaarlijkst was, terugtrekkende soldaten te voet, op fietsen met en zonder banden, met trekwagen-tjes enz.

Ik was dus gedoemd de weiden beter te slepen en de paarden langer en vaker te laten rusten, dan strikt genomen nodig was.

Jagers boven de velden

Ook nu weer brachten de Tommies uitkomst, zij het minder gentle-

manlike dan de vorige dag. Ik had de menlijn op ploegersmanier over mijn linkerschouder en onder mijn rechter arm doorgeslagen en liep te peinzen, welk stuk ik in mijn overtollige tijd het beste, nog eens kon bewerken, toen enige eskaders “Jabo’s” overbrulden die ik in gedachten een “hallo boys” toeriep. De wolken hingen tamelijk laag en de jagers vlogen op hoogstens 150 meter hoogte.

Daar ik gehoord had, dat bij Bathmen een paar paarden voor de ploeg waren beschoten, nam ik het zekere voor het onzekere en riep “ho”. Door de meeste paarden wordt dat woordje nooit misverstaan. Ineens kwamen van de richting dorp drie jagers aanduiken, kennelijk met een doel op de Deventerweg, waar ik betrekkelijk dicht bij was, in het vizier. Flora hield het hoofd rustig, maar Nellie vertrouwde het geval blijkbaar niet en begon al enige angstsymptomen te demonstreren. Ik kon de vliegtuigen goed volgen, zag, dat het niet op ons gemunt was en had dus geen angst voor ons trio.

Toen het eerste salvo losbarstte sprong Nellie plotseling vooruit. Ik dacht haar wel te kunnen houden, maar waarschijnlijk werd Flora aangestoken door een vlaag van solidariteit en sprong mee. Ca. 10 meter heb ik meegehold, maar toen werd het me te benauwd om het harte en liet ik het spul schieten. Ze renden door het scheidingshek tussen eerste en tweede weide, Nellie, die rechts was voorgespannen vlak langs de sloot, de weidesleep hotsend en botsend er achteraan. Bij de uitgang naar de Dennendijk kregen zij blijkbaar verschil van mening, want Nellie vloog door het openstaande hek en Flora rukte zich los en rende de weide weer in. Nellie was door de schok weer enigszins bij zinnen gekomen en bleef onder de bomen hijgend en trillend staan, terwijl Flora na een ererondje rustig begon te grazen. Zo hard mijn benen mij dragen wilden ben ik toen naar het hek gerend. Na het gesloten te hebben heb ik Nellie wat verder proberen te kalmeren en ben toen met haar de Dennendijk opgegaan op weg naar de boerderij. Zover lieten de

Tommies me echter niet komen. Weer kwam er een aangieren, ook van de richting dorp, nu echter recht op mij af. In mijn reeds geschokte gemoed realiseerde ik me niet, dat Nellie en ik geen doel konden zijn, al was het alleen maar omdat de dennen voor een prachtige schuilplaats zorgden.

Ik had juist de tijd Nellie aan een boom te binden met het overblijfsel van de lijn en zelf in de nagevoeg droge sloot te duiken, voor het salvo losbarstte. Nellie schrok weer hevig en rukte zich los, waarna ze, eerst in galop, daarna in draf, huiswaarts toog. Toen het gevaar geweken was, ik met hangende pootjes achter haar aan.

Op het erf stond Gerrit Nellie al af te tuigen, letterlijk natuurlijk; mij vertelde hij, dat het schieten op de Holterweg gemunt geweest was en dat ik maar gauw naar huis moest gaan. Ik schrok hevig en vloog naar huis via het erf en de weide van “Vonkert”, waar de familie Hiddink al vluchtend aankwam, o.a. met de ontstellende mededeling, dat dominee gewond was. Bij ons thuis was alles gelukkig volkomen in orde. Vrouwen en kinderen waren, geleid door Zwarts, in de kelder gegaan, waar zich ook twee Duitse soldaten ophielden, die hun auto, welke vlak voor ons huis stond, ontvlucht waren. Dat ongelukkige ding kon maar niet weer op gang komen. De beschoten auto, die voor de huizen van Van der Veen en Hiddink stond, was wel weer weggereden.

De “Jabo’s” cirkelden nog rond, zodat we nog in grote spanning zaten, of de wagen nog zou worden opgemerkt. Eindelijk vertrokken de jagers en het was een verademing, toen de Duitsers ook het voor ons huis staande militaire object op gang kregen en er mee wegreden.

Toen zijn we de schade eens gaan bekijken. De huizen van Van der Veen en Hiddink waren doorzeefd van kogels, maar Goddank waren er geen doden of ernstig gewonden. Alleen dominee Noordmans was door glasscherven licht aan het voorhoofd gewond.

Gevaar

De weg bleef inmiddels bezet door terugtrekkende Duitsers met en zonder rij- of voertuigen. Verder kwamen er geregeld Engelse jagers rondneuzen, zodat oppassen de boodschap bleef. Zwarts en ik hielden de wacht en als de situatie gevaarlijk dreigde te worden werd “kelder” geschreeuwd en verdwenen vrouwen en kinderen “onder de aarde”.

In ieder geval bleek wel duidelijk, dat de Holterweg een “weg terug” zou worden, zodat ook ‘s nachts gerekend zou moeten worden op aanvallende vliegtuigen. Vooral nadat we andere buurtbewoners de rimboe zagen intrekken, besloten we ook onze eega’s en nazaten, zo mogelijk bij Haytink de nacht te laten doorbrengen. Ik op de fiets erheen om “plaats te bespreken”. Het huis was eigenlijk volgeboekt, want ook dominee en mevrouw Noordmans hadden er hun bivak opgeslagen. Onze aanhang mocht echter gerust komen en kon dan op veldbedden in de voorkeuken overnachten. Op mijn terugtocht naar huis had ik nog een spannend half uurtje, toen de Tommies auto’s op de Deventerweg met raketbommen bestookten.

Met verschillende anderen had ik tussen de zaadbergen bij Poesse een prachtige plaats om het spectaculaire schouwspel te aanschouwen. Steeds zagen we de jagers hun aanvalspositie innemen en dan schoten ze bliksemsnel schuin omlaag, sommige roffelend met de machinegeweren, andere hun raketbommen afvurend.

Toen ik thuis kwam kropen mijn huisgenoten juist weer uit de kelder. Even later kwam ook onze hospita, die haar uitgeleende kinderwagen was gaan ophalen, weer binnen. Staande hebben we toen wat brood gegeten, onderwijl de kinderwagens volpakkend met beddengoed enz. Om ca. 7 uur heb ik vrouwen en kinderen naar hun nachtasiel gebracht. Zwarts en ik installeerden ons in de voorkamer, waar we, een onrustige nacht verwachtend, hoopten toch ook nog wat te kunnen slapen. Eerst keken we een paar uur naar de terugtrekkende overblijfselen van wat eens een machtig leger was. Later, om ±

Toen de bevrijders reeds in Lochem waren, werd de toren van de Gudulakerk nog door de Duitsers vanaf de andere kant van het kanaal beschoten.

half elf voorzag Zwarts de kachel nog eens rijkelijk van mondvoorraad en daarna doken we diep in de kragen van onze winterjassen om te trachten enige uren te slapen. En werkelijk, het lukte. Om 2 uur werden we tegelijk wakker, rookten een sigaret en sukkelden weer in slaap om tegen 6 uur te ontwaken.

Pasen 1945 was daar

Beide feestdagen en de vier erop volgende werkdagen zullen ons lang heugen. Zwarts wierp zich meteen met mannenmoed op huishoudelijke bezigheden, n.l. het zetten van thee, daarbij gokkend naar de juiste verhouding van water, theesurrogaattabletten en theesurrogaatbladen. Ik heb me in die tijd geschoren, gewassen en aangekleed. Al vroeg kwam de karavaan van onze vrouwen en kinderen weer thuis. De kinderen hadden gelukkig goed geslapen. De groten

hadden een minder rustige nacht gehad, omdat vijf Duitse soldaten in het holst van de nacht met de kolf van hun geweer op deuren en vensters gehoor trachtten te vinden en uiteindelijk ook kregen. Zij zochten een onderkomen voor de nacht en Gerrit had hun de deel toegewezen.

Aangezien onze vrouwen ons dagelijkse rantsoen melk en de ons toegezegde 35 paaseieren nog niet hadden meegebracht, toog ik naar Haytink om die zaken te gaan halen. Daarna hebben we rustig ontbeten.

Na het ontbijt gingen Zwarts en ik naar de fabriek om daar een van Gerrit gekregen doos flink beschimmelde eigenbouw te wassen met warm water en daarna in de vuurmond van de ketel te laten drogen.

Tijdens het droogproces praatten we een poos met, door de terugtrekkende leden van de organisatie Todt uit Didam meegevoerde boe-

ren. Dezen waren via Doesburg en Zutphen 's nachts in Laren aangekomen, waar zij onderdak gevonden hadden in de paardenstallen van de fabriek. Ze wachtten in spanning, wanneer en waarheen zij nu weer zouden moeten oprukken. Om elf uur waren wij weer thuis, waar onze vrouwen ons berispten over het lange uitblijven. Toch werd ons nog een kopje koffie voorgezet. Sommige kopjes zijn niet leeggedronken. Plotseling hoorden we namelijk richting Lochem een 100% oorlogsgeluid, geschut, ontploffen van een Panzerfaust of iets anders en vlak daarna raasden de eerste Engelse jagers weer rakelings over huizen en bomen. 't Scheen menens te worden en Zwarts en ik besloten niet langer te dralen, maar vrouwen en kinderen meteen maar weer Haytinkwaarts te laten gaan. Nora en onze spruiten gingen dadelijk op weg, even later gevolgd door juffr. Zwarts en kroost, terwijl Zwarts meeding als beschermheer. Nauwelijks was de kinderwagen-colonne verdwenen, of er kwam weer een Tommy aandenderen.

Een Duitse auto met officieren zwenkte vliegensvlug naar links, kwam tot stilstand bij Van der Veen en werd verlaten. Het vliegtuig vloog gelukkig met een sierlijke zwaai weg en de auto verdween in volle vaart.

De lucht bleef echter trillen van het geronk der zoekende jagers, de weg bleef vol terugtrekkende Duitsers en ik, in mijn eenzaamheid, greep onze koffer met kleren, sloot de deur, besprong mijn fiets en rende naar Haytink, waar ik slechts even na mijn huisgenoten aankwam.

Daar kregen we meteen een koude douche van Opoe met de mededeling, dat Gerrit die morgen, nadat hij Flora naar de wei gebracht had was opgepikt door de O.T. om te werken aan versterkingen aan de kanaaldijk bij Lochem. De mof had beloofd, dat hij om 5 uur weer thuis zou komen. We hadden echter langzamerhand moffenbeloften op de juiste waarde leren schatten, zodat we in grote vreze verkeerden. Gerrit zou niet de eerste zijn, die in troosteloze omstandigheden

door de Duitsers oneindige verten tegemoet werd gesleept. Een uur voor Gerrit's vertrek was brave oude Nellie door een vertegenwoordiger van het Herrenvolk "geleend". Ook Nellie zou 's avonds worden terugbezorgd. Gelukkig hadden Johanna, Opoe en Opa Haytink geen tijd om bij de pakken neer te gaan zitten. De varkens moesten worden gevoerd, kippen en vee verzorgd en de mensen lustten ondanks alles misschien ook nog wel een stukje. In de lucht was het inmiddels wat rustiger geworden. In verband met O.T.-gevaar ben ik niet meer op de weg gekomen. Zwarts was bijna dadelijk na aankomst weer naar huis gegaan en werd nu gevolgd door zijn en mijn vrouw, ten eerste om Zwarts weer op te halen en ten tweede om foerage uit Zwarts' huis naar de Haytinks over te brengen. Eén en ander verliep, hoewel geforceerd, zonder narigheden. Na het eten, waarbij ik, ik schaam me het te moeten bekennen, praktisch de enige was, die een vrijwel normale portie wist te verorberen, zijn Zwarts en ik aan het veeweteren geslagen, waarna we de middag met oorlogs- en politieke beschouwingen kortten zonder te vergeten een behoorlijke kwantum eigenbouw in wolken van genot te doen opgaan.

De Tommies!

Plotseling, om ± 5 uur sprong Gerrit de keuken binnen en schreeuwde met opgewonden stem, dito gelaatsuitdrukking en frontgebaren: "k Heb Tommies gezien".

We vroegen niet verder, vlogen op hem af en dansten onder hoerage-roep de keuken met hem door. Eerst na enige minuten kreeg hij gelegenheid z'n ervaringen van die dag mede te delen.

Met verschillende anderen was hij meegevoerd om stellingen te graven aan de Larense kant van het kanaal, ongeveer tegenover de plaats, waar de weg naar Borculo zich afsplitst van de grote weg Lochem, Diepenheim, Goor.

Hun "graafplaats" bevond zich boven op de dijk, waar zij ook hun fietsen hadden neergelegd.

's Morgens op de heenweg waren

al granaten over hen heen gevlogen met gevolg, dat hun "reinari-sche" begeleiders al in de dekkings-gaten aan de kant van de weg waren gedoken. 's Middags, boven op de dijk hoorden ze echter het getok-tok van een machinegeweer. De Duitsers in hun nabijheid schreeuwden "Der Tommy" en legden zich in positie. Gerrit en zijn medegravers hoorden de kogels fluiten en sprongen, nadat zij een geallieerde tank op de Goorse weg hadden zien paffen in de veilige luwte van hun dijk.

Zij zagen nog kans hun fietsen voorzichtig van de helling te trekken, waarna zij rap de benen namen en, veiligheidshalve langs een grote omweg, naar huis fietsten.

Zo had Gerrit de laatste slavendag nog mogen meemaken. Ook de eerste twee dagen van de O.T.-overheersing was hij van de partij geweest.

Overbodig te melden, dat we, de overige omstandigheden in aanmerking nemende, een prettige pap- en broodmaaltijd hadden.

Dadelijk daarna zaten we echter weer midden in de oorlog. Twee nog werkelijk stevige soldaten stapten de deel op. De langste, een robuuste knaap van achter in de twintig, voorzien van, hoe is het mogelijk, een olijk gezicht, voerde, zijn handen nonchalant in z'n koppel gestoken, het woord. Zij waren op terugtocht en hij moest kwartier maken voor zes soldaten. Hij was het roerend met ons eens, dat Duitsland de oorlog verloren had. "De sufferds", beweerde hij, hadden de brug bij Lochem te vroeg laten springen. Al hun gewonden en hun uitrusting waren aan de andere kant van het kanaal gebleven en zij hadden er nog maar net overheen kunnen komen na een ellendige vijfdaagse terugtocht van Emmerik via Varsseveld, praktisch zonder slapen en nagenoeg zonder behoorlijk voedsel.

Zijn vrolijkheid was hem echter gebleven en we hebben hem, ook al om geen minder gunstige troep onder dak te krijgen, gaarne kwartier beloofd. Om andere troepen te weren vroegen we hem hun nummer op de deeldeur te schrijven, waarin werd toegestemd. Een

groot, wit papier, met punaises op de deur aangebracht, fungeerde als moffenverschrikker.

Duitsers over de vloer

's Avonds, om ongeveer 7 uur deden de heren hun intrede, niet zes man sterk, doch twaalf plus een luitenant, die wonder boven wonder niet naar Pruissegewoonte een bed vorderde, doch genoegen nam met het hooileger in de hilde.

Voor ze zich op hun legersteden zouden uitstrekken moest er nog het een en ander verhapstukt worden. Een schoft van een mof, die als kok fungeerde, kwam de keuken in en vorderde een grote braadpan, alsmede fornuis en inhoud. Zelf had hij een groot stuk varkensvlees en een stuk op boter gelijkende waar meegebracht. Onder het mom van goedheid, doch met de bedoeling hem de keuken uit te krijgen, beloofde Johanna, dat zij het braadwerk wel zou verrichten en inderdaad raakten wij de knaap even kwijt. Wij kregen nu ook gelegenheid het door hem meegebrachte vlees aan een nadere inspectie te onderwerpen. Men behoefde geen ambtenaar van de Keuringsdienst van Waren te zijn om te kunnen constateren, dat het vlees bedorven was en een kwalijke geur verspreidde.

Het stuk werd door Johanna in braadformaat gesneden, waarbij zij niet al te moederlijk te werk ging. Twee stukken, welke net in de pan pasten, moesten achtereenvolgens het braadproces ondergaan. Het gele, vetachtige spul was nauwelijks voldoende om het vlees voor aanbranden te behoeden. Het varken bleek echter voldoende vet te leveren voor een behoorlijke dosis zeer vette jus.

Een en ander stond nog hevig te sudderen en te sputteren, toen de kok weer binnen kwam, nu vergezeld van een vriend, voorzien van een iets minder ongunstig uiterlijk. Het varkensvlees werd door hen even terzijde geschoven om plaats te maken voor een behoorlijk stuk lever. Dit werd snel gebraden, twee stoelen werden aan de tafel geschoven en de kok zei, mijn vrouw enigszins vraatzuchtig aankijkende: "ein Gabel". Nora

liep rood aan van woede en deed of ze gek was. Ik kon me niet langer inhouden en vroeg of hij niet vragen kon in plaats van bevelen. Hij deed net of hij me niet begreep, doch zijn vriend hielp hem uit de droom. Daarna kreeg hij zijn vork. De lever kwam ter tafel, de kok sneed er een groot stuk af, pootte het over op een bord, goot er een sloot jus over, sneed daar enige sneden oud brood in en vrat, ontzettend. Zijn vriend bediende zich van het overgebleven stuk lever, sneed brood en begon op meer menselijke wijze te eten. Het varkensvlees was inmiddels weer op het vuur gezet. Blijkbaar wist de kok de "Kameradschaft" niet zo ver door te voeren, dat hij zelf ook bedorven spullen ging verorberen.

In de keuken

Een voor een kwamen de moffen nu in de keuken, zodat wij zelf praktisch geen plaats meer overhielden. Dominee en zijn vrouw, die voorlopig de grote voorkeuken als dagverblijf hadden aangewezen gekregen brachten uitkomst door zich zeer vroeg ter ruste te begeven, zodat de kinderen konden gaan slapen, voor een deel in genoemde keuken op een veldbed. Ook Opoe en Opa ruimden spoedig het veld, zodat als enige civilisten in de achterkeuken, de jonge Haytinks, de Zwartsen en de Wee-

ninks overbleven, geboeid door het schouwspel, geboden door hongerige en slaperige Teutonen. Ze vraten het halfgare vlees en om beurten mochten ze het diepe bord met vette jus gebruiken. Daar werden dan steeds twee sneden kuch ingebrokkeld, gesopt en verzwolgen. Inmiddels werd geprobeerd een enigszins vervallen radiotoestel tot geluidgeven te brengen. Dat lukte in zoverre, dat iemand, die het hoofd dicht voor de kast hield en zich terdege inspande, af en toe een of ander Germaans woord kon opvangen.

Ondertussen begonnen de manschappen - de officier was in de waskamer nog steeds bezig met het dicteren van een verslag over hun veldtocht - een vrij lusteloos gesprek. De een vertelde, dat hij "überhungert" was en het vette eten niet meer kon verdragen. Ik maakte de opmerking, dat zij er best van aten, waarop er een mededeelde: "Sie sehen, was wir jetzt essen, doch nicht, was wir in der vergangenen Woche nicht gegessen haben".

Om een uur of elf begaven zij zich drupsgewijze naar de hilde om hun slaap, welke ze in ongeveer een week vergaard hadden, te gaan consumeren.

De finale werd die avond verzorgd door de officier met zijn staf, bestaande uit de joviale kwartierma-

ker en een enigszins sukkelig en slungelig uitzierende soldaat, die ondanks het feit, dat hij een nikkelen brillette met sterk gebogen glazen droeg, de indruk van hevig kippig te zijn maakte. Deze laatste bleek echter niet gek te zijn, want hij toverde uit een kistje een viertal eieren te voorschijn, welke hij op een stevige onderlaag van schijven spek bakte en vervolgens met verstrooide bewegingen smakelijk ging opeten.

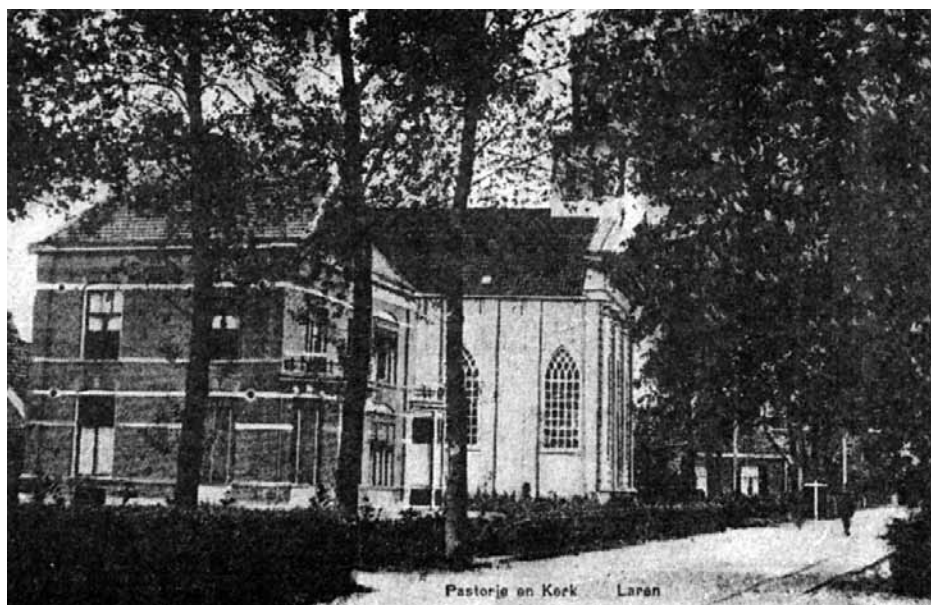
De officier liet middels zijn oppasser-kwartiermaker beleefd verzoecken om een bord en bestek, want "Ich habe jetzt lang genug aus der Hand gefressen". Het vlees bleek verdwenen te zijn en de staf moest zich tevreden stellen met kuch en spek. Het liep tegen middernacht toen dit drietal zijn slaappleats ging opzoeken, de officier minzaam groetend.

Eindelijk naar bed

Eindelijk konden wij dan ook naar bed gaan. Het front was betrekkelijk rustig. Wel richtten vijf grote schijnwerpers hun bundels via Lochem naar onze dreven, zodat de omgeving behoorlijk verlicht werd, maar het geschut zweeg.

Wat hebben we een plezier gehad, die avond laat. Nora sliep bij Willy, Jan, Henny Zwarts en Gerrit Haytink in de kamer van Johanna en Gerrit, terwijl de grond van de voorkeuken beslapen werd in de volgorde: Gerrit, ik, Zwarts, Juffr. Zwarts, Pieter Zwarts, Johanna, allen broederlijk, gekleed en al in één veldbed. En we sliepen nagenoeg allen betrekkelijk goed. Wel waren we maandag, dus tweede Paasdag weer vroeg wakker, maar dat moest ook, want de koeien moesten, oorlog of geen oorlog, worden gemolken.

Wij stonden dus ook vroeg op, vol vertrouwen in een spoedig komen opdagen van het Canadese leger dat, volgens zeggen van de joviale kwartiermaker, maandag, uiterlijk dinsdag Laren zou binnenrukken. Wij, in onze naïviteit, geloofden daarin, omdat een expert het vertelde, omdat wij de moeilijkheden aan het overtrekken van het Twentekanaal onderschatten en last not least omdat nog steeds de wens de

De kerk en pastorie die volledig werden vernield na een bombardement in de laatste oorlogsdagen.

vader van de gedachte is. Langzamerhand kwamen ook de andere boerderijbewoners boven water en om ongeveer acht uur zaten we weer achter brood en eieren. De moffen sliepen een stevig gat in de dag. De kok kwam weer het eerst met een onhebbelijkheid op de proppen, nu door juffrouw Zwarts op te dragen zijn verre van schone sokken te wassen. Zij reageerde daarop logischerwijze met het antwoord “doe het zelf”. Gerrit, Zwarts en ik besteedden een paar uur aan het aanleggen van een zigzag schuilloopgraaf naast de schuur, in noodgevallen geschikt voor circa twaalf personen.

Aangezien het ‘s morgens zeer rustig bleef, besloten wij daarna de best draagbare spullen uit het huis van Zwarts te halen en op de zolder van Haytink te brengen. Gewapend met kruiwagen gingen we met zijn vieren, d.w.z. de Zwarten, Nora en ik op pad. Matrassen, dekens, linnengoed enz. enz. werden opgeladen en vertransporteerd. In de vroege middag hebben we nog wat eetbare waar gehaald. Toen we op die tocht bij het huis van “Vonkert” kwamen, zagen we daar enige lieden met een verrekijker in de richting Lochem turen. Wij erheen en men vertelde ons, dat van de Lochemse kerktoren twee vlaggen wapperden. Dat moesten we zien en werkelijk, het symbool der vrijheid was op circa vijf kilometer afstand te ontwaren.

Toch begon ik, daar het zo rustig bleef, te twijfelen of onze bevrijding werkelijk wel zo dichtbij was. ‘s Middags hebben we buiten in het zonnetje een paar uur gepraat met de joviale kwartiermaker, die ons van zijn huis en wederwaardigheden vertelde en ons de werking van een handgranaat uitlegde en, tot grote schrik van de in huis verblijvenden, ook demonstreerde.

Bescheinigung!

Laat in de namiddag vertrokken Hitlers dienaren. We moesten het kwartier echter in orde en onbezet houden, aangezien zij ‘s avonds terug zouden komen.

Kort nadat we ons avondbrood genuttigd hadden verschenen weer

twee Duitsers in “Feldgrau”. Zij kwamen in de waskamer door de deeldeur en legden voor Opa, Zwarts en mij een briefje op tafel, waarop te lezen stond in potlood-schrift:

“BESCHEINIGUNG”

4 Seiten Speck

2 Schinken

100 Eier

4 Hühner

en daarna het nummer van het onderdeel enz.

De heren kwamen dus spek, ham, eieren en kippen vorderen en wel voor hun aan het front strijdende kameraden.

De jongste, een klein, dikdoend manneke van ca. 20 jaar deed het woord. Ik antwoordde hem, dat de boer zoveel niet kon leveren, zelfs niet eens in voorraad had. Dat was niet erg, zei hij, dan moesten we maar geven, wat wel in voorraad was, waarop ik weer te berde bracht, dat het toch wel zeer onbillijk was, dat zij één boer uit velen kozen en die finaal leegzogen. “De weg die jullie bewandelen is verkeerd” argumenteerde ik. “In zo’n geval moet je je tot de burgemeester wenden, die dan via de betreffende autoriteiten een slachvergunning kan verstrekken, zodat niet een willekeurige boer zijn wintervoorraad behoeft te offeren”.

Hij gaf toe, dat het niet billijk was, zoals zij handelden, maar zij hadden geen tijd, “die Kameraden an der Front” moesten en zouden eten hebben en zij zouden het hun brengen.

Ik weer zeggen, dat de boer het niet had, dat de weg verkeerd was, hij weer antwoorden, dat we dan maar de voorraad zouden overgeven, ik weer zeggen, dat er geen spek genoeg was, hij weer enz.

25 gulden

Zwarts en ik schijnen toen nauw geestelijk contact gehad te hebben, want ik zag hem al enige keren de buitendeur uit laveren en kennelijk de weg naar de deur van de achterkeuken bewandelen. En inderdaad, nadat het gesprek met de broeders via heftiger bevoordingen in dreigementen van “Beslagnahme” was overgegaan en zij na die dreigementen overgin-

gen tot uitvoering daarvan, bleek me, dat de huisgenoten inmiddels de wimme bijna geheel hadden leeggehaald.

Nu toonde de oudste mof zich het meest actief. Hij was op een stoel geklommen en had de paar kleine zijdjes spek van het “septembervarken” gepakt. Daarna verdween hij in de kelder om met een mandje met eieren terug te komen.

Johanna ontloopte zich als een meesterlijke actrice. Het was hartroerend haar smeekbeden om meer te mogen achterhouden, te horen. Ook Opoe deed braaf mee met de komedie, terwijl Opa zich werkelijk opwond en te keer ging over “dieven”, “plunderaars” enz. Toen ze het spul in de zak hadden, Johanna huilend terneer zeeg en Opoe kermde “Ach, ach” vroeg Opa met teatraal gebaar: “en het geld?” “Wieviel kostet das” vroeg de mof, “und achten Sie wohl, wir zahlen nicht schwarz”. “Wel, wel viefentwintig gulden”, antwoordde Opa en prompt opende de kleine z’n portefeuille en legde een briefje van f25,- op tafel. Aan geld ontbrak het de stakkers niet, wel aan enig begrip van de situatie. Als ze denken, dat ze winnen, verliezen ze. Ze kunnen zich niet indenken, dat men kan doen of men verliest, terwijl men de overwinning reeds in de zak heeft.

Granaten in de nacht

‘s Avonds vertelde ik het geval aan enige soldaten. De troep was n.l. om een uur of tien weer boven water gekomen. Ik verbeeldde me, dat ze elkaar enigszins spijtig aankeken; net of ze zich bedrogen voelden. Hadden ze zich iets dergelijks voorgenomen? Wat zij die middag en avond hadden uitgevoerd, kon ik niet te weten komen. Wel vertelden zij, dat ze die nacht vroeg zouden vertrekken en teneinde kracht te verzamelen meteen ter hilde zouden gaan, hetgeen geschiedde. We hadden nog afgesproken, dat ze ons zouden wekken als ze weg gingen, opdat wij de deur zouden kunnen grendelen.

Ook wij begaven ons vrij vroeg naar onze legersteden, de voorkeukenploeg weer net als de vorige

avond onder veel jolijt. Van slapen kwam echter niet zo veel.

Nauwelijks waren we, de een na de ander in het onbewuste aangeland, of een hevige dreun riep ons tot de werkelijkheid terug, bij allen dezelfde vraag over de lippen trekkend, “wat was dat?”

“Ach”, zei Gerrit, “t zal wel niks zijn, maar we zullen eens gaan kijken”. Hij, Zwarts en ik gingen in het donker naar de achterkeukenbuitendeur. Deze werd geopend en een tweede geallieerde granaat sloeg ons bijna van de sokken. Nu wisten we ten minste, wat er aan de hand was. We stormden naar binnen en schreeuwden onze huisgenoten toe de kelder in te gaan. Inmiddels waren ook enige moffen komen opdagen, die ons het zelfde aanrieten.

In de kelder

Binnen zeer korte tijd was de kelder gevuld met slaperige kinderen, die onder de hoede van hun moeders werden gesteld en druk organiserende ouderen. De een had nog een jas nodig, de ander miste zijn koffer met geld en waardepapieren, een derde zou zich gelukkiger voelen met deken en kussen. Dit toneel werd beschenen door het licht van een kaars op een schotelkje.

Weer hoorden we in de verte het afschieten van geschut, even later gevolgd door de detonatie bij ons in de buurt. Wonderlijk, dat men zo snel aan bijzondere omstandigheden went en dat men ook in het ongewone orde en regelmaat gaat ontdekken. Van de tussenpozen werd dan ook geprofitteerd om stoelen, dekens enz. te halen om in de kelder een iets minder onaangename houding te kunnen aannemen.

Verschillende moffen hadden zich in de gang en één op de opkamertrap genesteld en sliepen ogen-schijnlijk als marmotten. Midden in de nacht nam het oorlogsgedaver sterk toe. Gerrit ging eens buiten kijken en meldde, bij zijn terugkomst, dat een grote brand woedde in de buurt van de kerk. Vermoedelijk stond de pastorie in brand. We wisten reeds, dat er munitie in was opgeslagen. Het was dus

best mogelijk, dat explosies daar geboren werden.

Om beurten zijn we gaan kijken en het werd steeds meer zeker, dat het de pastorie was, welke een prooi van vlammen en ontploffende munitie werd. Ook dominee heeft zijn brandende huis op afstand nog een laatste vaarwel toegeroepen.

Met tussenpozen van ca. drie kwartier sloegen nog steeds de geallieerde granaten in en om het dorp neer. Op deze momenten waren we, of begaven we ons snel in de kelder, waar we in alle denkbare houdingen trachtten nog wat te slapen. Gerrit en Zwarts zagen zelfs nog kans in slaap te sukkelen op de keldertrap, de kin in de handen, de ellebogen op de knieën.

De volgende ochtend

Dinsdag ‘s morgens om een uur of vier werd het vuren gestaakt, terwijl er ook geen ontploffingen in het dorp meer werden gehoord. We bleven echter in de kelder. Alleen Opoe en Opa wilden nog een paar uurtjes rustiger slapen en gingen naar bed. Toen we aan ons werk wilden gaan, bleken de moffen vertrokken te zijn en met hen Gerrit’s oude fiets, die in de gang had gestaan. Ik weet niet of ze nu werkelijk veiligheidshalve in de gang zijn gaan slapen, of zulks deden om te zien of er nog wat van hun gading was. Hoe het zij, na Gerrit’s oudste paard, was nu ook z’n oudste fiets in Teutonenhanden overgegaan. Om verder onheil te voorkomen heb ik me die morgen o.a. verdienstelijk gemaakt met het grondig verstoppen van de nog betrekkelijk nieuwe fietsen van Johanna en Gerrit, n.l. onder hooi en stro op de zolder.

Al vroeg kwam Hiddink die morgen Zwarts waarschuwen, dat alle ruiten uit hun huizen waren verdwenen. Vlak naast de schuilkelder van “Vonkert”, waar ook Hiddink en zijn gezin de nacht hadden doorgebracht, was verder een granaat ontploft, de kelder vol kruiddamp zettend. Hiddink meende, dat alle ontploffingen veroorzaakt waren door de munitiebrand in de pastorie. Ik kon dat niet geloven, in verband met de regelmatige tus-

senpozen, maar hoopte toch, dat hij gelijk had. Misschien zouden de volgende nachten dan rustiger verlopen.

Inmiddels werd het tijd de hoogst nodige werkzaamheden op de boerderij te gaan verrichten. Gerrit en ik begaven ons daarom met kruiwagens op pad naar de voederbietenkuil. We waren echter nauwelijks op het erf, of hoe kan het ook anders, twee Duitsers stevenden op ons af. De angst sloeg me om het hart. Weer paardenvordering, spekdiefstal of wat nu weer? Het viel gelukkig mee. Naar zij beweerden, waren zij, ieder met een auto, toegevoegd aan officieren, die aan het front lagen. Zij zochten voor die auto’s en zich zelf onderdak en hadden hun oog laten vallen op Haytink’s schuur. Na enige pogingen de schuur ongeschikt te doen lijken besloten we de jongens, die een zeer behoorlijke indruk maakten, hun gang te laten gaan. Ik vertelde hun nog, wat ons de laatste dagen was ontstolen. De jongste en meest geschikte was gebedgd. Hij vond dit afscheidsop-treden van het Duitse leger schandalig. “Enfin”, troostte hij, als wij beiden weg zijn, komen de Tommies en bent u van de ellende af. Voor ons is er echter geen uitkomst. De toekomst voor ons is zwart als de nacht. We vechten, trekken terug, vechten, tot we dood zijn of tot heel Duitsland dood is. Zwaar materiaal hebben we niet meer, alleen nog Panzerfaust en machinegeweren tegen tanks en pantserwagens in zwermen. Als de geallieerden het kanaal over willen, kunnen wij er nagenoeg niets tegen doen”. “Maar”, opperde ik, “waarom blijf je dan niet hier en laat je gevangen nemen?” “Neen”, antwoordde hij, “ik ben drie jaar mee vooruitgegaan, nu blijf ik mee achteruit gaan, tot het einde”. Zij gingen hun auto’s halen; Gerrit en ik gingen de andere huisgenoten inlichten. Toen we ons relaas deden, kwamen Zwarts en zijn vrouw, de laatste volkomen overstuurd de keuken in. Zij waren even naar hun huis geweest om te zien wat er nog van stond. De schade aan hun huis was meegevallen; wel waren enige ruiten in

de strijd gebleven, maar de muren waren alle nog intact; wat hun echter verontrustte, was, dat Laren formeel in staat van verdediging werd gebracht. De eenmansgaten aan weerszijden van de Holterweg waren bemand met soldaten, voorzien van Panzerfaust, handgranaten, geweren enz. Dus het spel zou spoedig beginnen. De Tommies konden ieder ogenblik komen opdagen. We gingen eens buiten kijken en zagen een stroom van burgers, belast en beladen met het meest waardevolle, kruiwagens voortschuivende en kinderen torsend rimboewaarts gaan, d.w.z. langs Vonkertssteeg verdwijnen in de richting van Oolde.

Evacuatie?

We werden onrustig, zelfs angstig en wat erger is, we wisten niet meer hoe te handelen. Ineens dacht ik aan ons moffenduo, dat inmiddels wel met de auto's in de schuur zou zijn aangekomen. Ik er heen en trof er de oudste van de twee, de man met het dodenmasker, waar iedere zweem van glimlach op ontbrak; hij zat heel rustig op de treeplank van zijn auto een pijp te stoppen. Ik vroeg hem, of hij het niet raadzaam oordeelde, vrouwen en kinderen wat verder van de verkeerswegen af te brengen. Hij antwoordde, dat zulks inderdaad veiliger zou zijn.

Ik weer naar de keuken, waar ik het advies overbracht en waar ik voorstelde, om de vrouwen en de kinderen inderdaad te laten evacueren naar de boerderij "Kolewé", in Oolde's binnenlanden, waar Gerrits broer Albert woonde. We gingen pakken. Gerrit en ik zouden op de boerderij blijven ter verzorging van het vee enz. De anderen zouden op weg gaan met de volgeladen kinderwagens. Ze stonden juist voor vertrek gereed, toen de tweede Duitser de keuken binnenkwam en, de herrie ziende, vroeg wat er aan de hand was. Ik legde het hem uit; hij wond zich enigszins op. Dat moesten we niet doen. Nooit van elkaar gaan adviseerde hij. Als hier iets gebeurt, zullen de anderen het zich nooit vergeven, dat ze weggegaan zijn en als daar wat gebeurt, waar prak-

tisch evenveel kans op is, zullen de achterblijvers zich geen raad weten van ellende. "Trouwens, hier zit u nog in een betrekkelijk dode hoek, de Tommy is nog niet in aantocht en wij blijven bij u, tot vlak voor uw bevrijding. Indien het inderdaad beter is te verdwijnen, moet u allen samen gaan en wij zullen u wel waarschuwen als dat nodig is."

Het was voor ons een opluchting hem zo kalm en zakelijk de voor- en nadelen te horen opsommen. Hij stelde ons gerust en deed ons onze kalmte herwinnen. Ons besluit stond nu vast: we bleven bij elkaar. We stelden hem aan als onze militaire adviseur en hij aanvaardde deze aanstelling glimlachend. Hij inspecteerde onze kelder, vond hem goed, maar adviseerde aan de buitenkant een flinke laag zand aan te brengen ter bescherming van het boven de grond gelegen gedeelte tegen eventuele granaatscherven. Wij meteen aan het werk. Zand hadden we overvloedig tot onze beschikking naast de schuur, waar we onze schuilloopgraaf hadden aangelegd. Verder werd een tralie uit het kelderraam gezaagd, opdat we gelegenheid zouden hebben, dit raam als nooduitgang te gebruiken. Onze militaire adviseur inspecteerde het werk en was tevreden. De Duitsers gedroegen zich zeer correct. Ze wachtten tot wij gegeten hadden en vroegen daarna of zij ook van de tafel gebruik mochten maken, hetgeen we natuurlijk toestonden. Ze offereerden ons van hun eigen bescheiden rantsoen nog sigaretten en shag en stelden het zeer op prijs als we hen ook lieten profiteren als wij thee hadden gezet of pap hadden gekookt.

De oudste bleek totaal murw geslagen door de oorlog. Lichtpunten kon hij niet meer onderscheiden. Wel verweet hij de Nederlanders, dat zij steeds een afwijzende houding hadden aangenomen ten opzicht van Duitsland en het nationaal socialisme. De jongste kon zich onze houding echter zeer goed indenken. Deze laatste toonde nog vrij veel levensmoed, vertelde honderduit over zijn belevenissen in de oorlog, zijn fungeren als doelwit voor geallieerde vliegtuigen, zijn

lijden in Rusland, de verschrikkingen van een Engels fosforbombardelement, waarvan hij er een had meegemaakt in Dortmund en dat, volgens hem, erger was dan drie maanden Oostfront.

Hij toonde zich ook de meest dappere. Toen dinsdag, of was het woensdagmorgen de school op de Deventerweg in brand kwam te staan en de erin opgeslagen munitie begon te knetteren, te ploffen en te spetteren, zette hij zijn helm op en ging poolshoogte nemen. Hij kwam terug met de geruststellende mededeling, dat er alleen lichte munitie in voorraad lag, hetgeen inderdaad waar bleek te zijn.

Zijn verklaringen van de andere oorlogsgeluiden waren ook geruststellend. Een scherpe knal, daarna een fluittoon, gevolgd door een ontploffing op flinke afstand: "Keine Angst, unsere eigene Arie"; een dof bom-bom-bom-bom, kort daarop de detonatie "keine Angst, noch nicht in der Nähe".

(wordt vervolgd)